

До спеціалізованої вченої ради Д 76.051.03
Чернівецького національного університету
мені Юрія Федьковича

ВІДГУК

**опонента Ржевської Ніни Федорівни,
доктора політичних наук, професора
на дисертацію ПАШКОВА Віктора Олександровича «Еволюція двосторонніх
відносин Україна та США в умовах постбіполярного міжнародного порядку»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за
спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та
глобального розвитку**

Вивчення рукопису дисертаційної праці, реферату та наукових праць, опублікованих за темою дисертації, дали можливість визначити головні характеристики виконаної роботи.

Актуальність представленої дисертації є безсумнівною й обґрунтована низкою факторів, зокрема, як справедливо зауважує автор, сприйняттям незалежної України у якості наріжного «донора» (с.27) безпеки, стабільності та рівноваги в Центрально-Східній Європі. Окрім цього, роль Української держави, як впливового регіонального актора, зважаючи як на її особливе, міжпарадгмальне, геополітичне розташування та різноплановий досвід, набутий у російсько-українській війні, стане безпрецедентною при утворенні вагомих геополітичних об'єднань на пострадянському просторі, в ЦСЄ та Чорноморському регіоні.

Очевидно, що незалежна Україна не залишає Росії можливості мати статус євразійської імперії, без неї – вона може бути лише азійською імперською державою і – українська присутність суттєво позначається на європейському балансі сил. Саме в силу цих причин, Україна стає центром зіткнення геополітичних інтересів провідних країн Європи, США, Росії та Китаю.

Відносини зі Сполученими Штатами стали одним із головних зовнішньополітичних керунків для України від моменту набуття нею державної незалежності. В контексті розкриття актуальності дослідження, здобувач наголошує на еволюціонуванні цих відносин, що вирізняється не

лише понад тридцятилітніми часовими рамками, а й змінами геостратегічної значимості України та трансформацією статусу США від наддержави до єдиної наддержави, утримувати який стає все складніше. Це – реальність, що вкотре підтверджує актуальність дисертаційної праці, де Пашков В.О. відзначає, що українсько-американські відносини, за понад три десятиріччя пройшли складний шлях від взаємин наддержави з новоствореною державою до відносин стратегічного партнерства.

Не зважаючи на прагнення РФ тиснути на Україну після здобуття нею незалежності, перевага зусиль українських політичних лідерів була на боці розвитку й укріплення відносин зі Сполученими Штатами, державою, що здатна стримувати імперські плани Росії. Зі свого боку, США також проявляли не аби який інтерес до збереження українського суверенітету, вбачаючи в Україні перспективного партнера. Все це спричинило проголошення в середині 1990-х рр. стратегічного партнерства між Україною та США, що засвідчило збіг інтересів і позицій держав на глобальному та регіональному рівні. Такий висновок є значимим, і така позиція автора дисертації, вкотре, підтверджує її актуальність.

У дисертаційній праці відзначено асиметричний характер відносин України та США, спричиненого величезною різницею їхнього військового та економічного потенціалу, погіршенням безпекового середовища, зокрема на українських кордонах, що зумовлювали пошуки заступництва з боку Сполучених Штатів, що також відповідало й американському прагненню розширити геополітичний вплив і мережу країн-партнерів для зміцнення свого домінування в світі. У цьому контексті, актуалізується потреба в дослідницькому обґрунтуванні асиметричних відносин патрон-клієнтелізму, що дуже вдало підмінили асиметричне партнерство. Саме про це йдеться в дисертації та, саме це вкотре робить досліджувану тему актуальною.

І нарешті, глибокий аналіз джерельної бази, завдяки чому стало можливим обґрунтування теоретичних засад дослідження, підтверджує висновок Пашкова В.О. про те, що окреслена проблемна царина має чимало

«білих плям» і концептуальних обмежень, що не дають можливості зрозуміти логіку еволюції та встановити сутнісні характеристики двосторонніх відносин України та США (с.29), і саме це, вкотре, підтверджує потрібність даної наукової розвідки.

Обґрунтовуючи **наукову новизну дисертаційної роботи**, автор зазначає, що вона є першою комплексним науковим дослідженням у вітчизняній політичній науці, де з позиції патрон-клієнтелізму представлено еволюцію українсько-американських відносин у постбіполярний період (с.33, 95).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій. Дисертаційна праця Пашкова В.О. відзначається обґрунтованістю наукових положень і висновків. Здобувачем сформульовано низку наукових положень, що є суттєвим внеском у досліджувану проблематику.

Так, зокрема відсутність наукових досліджень, що розкривають особливості становлення, еволюції та перспектив двосторонніх відносин України та США, їхні характеристики та тенденції, що демонструють внутрішні закономірності даного процесу, спричинені трансформацією постбіполярної системи міжнародних відносин, вплинули на формулювання мети дисертаційного дослідження.

Дослідження українсько-американських відносин, що є його об'єктом, і за визначенням автора, – формулою дипломатичної мови, що показує рівень значущості двосторонніх відносин для держави в її ієрархії зовнішньополітичних пріоритетів, порівняно зі звичайними двосторонніми відносинами, особливим партнерством і всеосяжним стратегічним партнерством, і – закономірності розвитку двосторонніх відносин України та США в умовах постбіполярного міжнародного порядку, що складає його предметну площину, цілковито відповідає меті й розкриваються через поставлені завдання.

Беззаперечним авторським здобутком є спроба системно представити динаміку розвитку українсько-американських відносин у 1991–2024 рр., де чергуються періоди стратегічної дружби між країнами та її імітація та наявні дві глибокі кризи – 2002-2004 рр. і 2012-2013 років, а динаміка руху має висхідну траєкторію – від моделі обмеженого до моделі посиленого патронату.

У ході дослідження Пашкову В.О. вдалося встановити три головні чинники, що визначають політичний зміст двосторонніх відносин України та США в умовах постбіполярного порядку – дотримання Україною клієнтських зобов'язань щодо прозахідної орієнтації та стримування геополітичних амбіцій Росії, стан російсько-американських відносин та прихильність української влади до демократії та економічних реформ.

Слід також відзначити, що доведення чи спростування наукової гіпотези вимагає використання дієвих інструментів, серед них, у даній дисертаційній праці на чільному місці знаходяться системний, структурно-функціональний, історичний та порівняльний методи, а також, ситуаційний аналіз. Саме це засвідчує належний рівень дослідницької культури автора.

Адже, застосування, зокрема, системного підходу дало можливість представити двосторонні відносини України та США як відкриту системну сукупність позицій, інтересів і взаємовпливів сторін, чий елементи взаємодіють між собою та міжнародним середовищем.

Використання в дослідженні структурно-функціонального методу дозволило структурувати відносини України та США за сферами співпраці, де присутні – політичний діалог, безпекова співпраця, енергетика, підтримка реформ, підтримка демократії в Україні, включаючи боротьбу з корупцією.

І, нарешті – слід відзначити значимість застосування здобувачем історичного, порівняльного та ситуативного аналізу, що дозволило зрозуміти обставини, інтереси, міркування та цілі сторін при становленні та еволюції українсько-американських відносин в хронологічно означений період – 1991-2024 рр. і вкотре засвідчити про її належний дослідницький рівень.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження українсько-американських відносин» концептуально обґрунтовано суть досліджуваної проблеми, здійснено критичний аналіз вітчизняної та зарубіжної джерельної бази, окресленої в дисертації проблематики, з виділенням її позитивних моментів, і головне – недоліків, де помітним є домінування в науковому дискурсі позитивного наративу, бачення у позитивних тонах, відсутність висвітлення протиріч, проблемних періодів та аспектів двосторонніх відносин.

У системі міжнародних відносин забезпечення безпеки та відстоювання власних національних інтересів для всіх держав є головним зовнішньополітичним лейтмотивом. За умов домінування на міжнародній арені великих держав, більш слабкі – вступають із ними в асиметричні альянси, що є вигідними для всіх сторін. Отож, з цим висновком даного розділу не можна не погодитись.

Особливо вартісним доробком першого розділу є спроба створити й описати авторську патрон-клієнтистську модель відносин Україна-США, запропонувати класифікацію міждержавних патрон-клієнтарних відносин, що включає обмежений, повноцінний, посилений та привілейований патронат. Саме ці теоретичні рамки моделі міждержавного патрон-клієнтелізму автор застосовує в якості робочого інструменту, щоб з'ясувати як змінювалися українсько-американські відносини, показати їх сучасний стан та вказати на його можливі перспективи і, це слід вітати.

У другому розділі «Становлення українсько-американських відносин», дослідник усебічно вивчає й аналізує становлення та розвитку двосторонніх відносин між Україною та США, справедливо відзначаючи, що умови для цього були суперечливими. Йдеться про тривалу в часі історію цього процесу, що вміщає різні етапи, на кожному з яких порядок денний проблем, сфери співпраці змінювався відповідно до міжнародної ситуації, зовнішньополітичних пріоритетів президентських адміністрацій у США та внутрішньо-українських подій.

У розділі зазначається, що українсько-американські відносини на початку 1990-х рр. розвивалися в умовах наростання всередині СРСР кризових процесів, коли адміністрація Дж. Буша-старшого обрала курс на підтримку союзного центру (Москви) і, якого дотримувалася до остаточного краху радянської держави у грудні 1991 р. Політичний діалог між країнами був напруженим, адже американські високопосадовці розглядали Україну як проблему, через непоступливість її лідерів на переговорах із ядерного роззброєння.

Саме в 1991-1994 рр., коли США були зацікавлені виключно в ядерному роззброєнні частини колишніх пострадянських республік та України, зокрема, не бажали втручатися в конфлікти на пострадянському просторі, вважаючи його російською сферою впливу, Л.Кучма зробив ставку на потепління у відносинах зі США, як головному чиннику стримування російських претензій. Сполучені Штати були змушені втрутитися в українсько-російські суперечки, а створена тристороння структура переговорів збалансувала російський тиск геополітичною вагою США й дала Україні можливість отримати значні поступки та створила прецедент щодо американського залучення. Це – один із висновків другого розділу, що показує етапи становлення українсько-американських відносин.

Окрім, цього автор дисертації наголошує на об'єктивності необхідного юридичного погодження Л. Кучмою відмови від ядерної зброї, бо саме його прихід до влади співпадає з фінальною стадією домовленостей про ядерне роззброєння, а змінити їхню конфігурацію не видавалося можливим.

Єдине, – дещо інакше вдалося розставити акценти, – від вимоги більшої економічної компенсації до отримання міжнародних гарантій безпеки для України. І, хоча було цілком зрозуміло, що ні США, ні інші ядерні держави не були готові надати жорсткі гарантії безпеки у вигляді юридично зобов'язуючого документа, 5 грудня 1994 року було підписано меморандум про відмову України від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки від трьох ядерних держав, що стало «беззаперечною перемогою американської

дипломатії», бо Україна згідно з Будапештським меморандумом отримала не гарантії, а запевнення щодо безпеки.

Зрозуміло, що надання безпекових гарантій означало би, що США гарантують недоторканість кордонів України, у той час як «запевнення» жодних юридичних зобов'язань не передбачали. Такий висновок, укотре переоцінює результати і значимість цього документу.

Проте, беззаперечно, український приклад є вагомим внеском у зміцнення режиму ядерного нерозповсюдження і, у перші 20 років з моменту підписання, Будапештський меморандум відігравав помітне місце у міжнародному позиціонуванні України та відносинах зі США та Росією. Одним із головних принципів американської політики щодо України з середини 1990-х рр. є безумовна підтримка її суверенітету та територіальної цілісності, як запоруки європейської безпеки та стабільності. Саме такий висновок є сумарним для другого розділу.

У третьому розділі дисертаційного дослідження «Патронат у відносинах України та США за часів президенства Л.Кучми», Пашков В.О. зазначає про новий статус двосторонніх відносин, закріплений через проголошення у вересні 1996 р. стратегічного партнерства між Україною та США та про початок етапу прохолодних відносин із сторони Сполучених Штатів.

Автор зауважує, що українсько-американські відносини у першій половині 2000-х рр. розвивалися, переважно, за низхідною траєкторією. Політичні взаємини двох країн ускладнювали постійні скандали та невирішені проблеми, такі як «кольчужний» і «касетний», зовнішньополітична непослідовність Л. Кучми, корупція, гальмування реформ і проблеми з демократією в Україні. Політика США на українському керунку в цей період визначалася прагматичними мотивами, що поєднували необхідність вивести Україну з-під впливу Росії та дії принципу «винагороди за досягнення».

Також, у третьому розділі надано об'єктивну оцінку міжнародного скандалу 2002 р., внаслідок чого українські керівники, насамперед президент, потрапили в міжнародну ізоляцію. В уряді США Л. Кучму сприймали як

нелояльного автократа, з яким змушені були мати справу за відсутності альтернативи. Будучи клієнтом США, він зробив низку критичних помилок у міжнародній політиці, що серйозно зіпсували відносини Києва з адміністрацією Дж. Буша-молодшого. Зрештою, – зазначає автор, – очевидна налаштованість Києва в сторону Росії в 2002–2004 рр., Сполученими Штатами сприймалися як відхід України від клієнтських зобов'язань щодо прозахідної орієнтації та намагання змінити патрона.

Отож висновок, що ставка США на президентських виборах 2004 р. спрямовувалася на підтримку прозахідної опозиції була зроблена задля зняття політичної напруги в двосторонніх відносинах, проблемами з демократією та реформами в Україні, цілковито розкриває реальний стан справ. Для досягнення своїх цілей адміністрація Дж. Буша-молодшого застосувала два основні інструменти – дипломатичний тиск на владу і вплив через громадські організації на організацію виборчої кампанії та створення за допомогою програм з підтримки демократії та громадянського суспільства дієвого механізму моніторингу виборчої кампанії та фіксації порушень. Саме це привело до політичного компромісу й ухвалення політичної реформи, що віталось Сполученими Штатами.

У четвертому розділі «Патронат США щодо України за часів президентства В. Ющенка та В. Януковича» зазначено, що 2005–2008 рр. у двосторонніх відносинах України та США позначилися суттєвою інтенсифікацією політичного діалогу на високому рівні, значною активізацією політичних контактів із боку США на середньому та робочому рівнях, що свідчило про значну зацікавленість Вашингтону в українських справах.

Відносини України і США за часів правління В. Ющенка характеризувалися близькими поглядами та підходами до ключових проблем світової політики та регіонального розвитку. США щільно патрунували реформаторський курс президентської адміністрації, значно збільшивши свою залученість до українських справ.

У четвертому розділі здобувач наголошує, що для В. Ющенка розвиток стратегічного партнерства зі США став одним зі головних пріоритетів зовнішньої політики, його адміністрація поділяла позицію США з основних міжнародних і регіональних проблем. Сполучені Штати, зі свого боку, вважали, що зі зміною влади у Києві відкриється «вікно можливостей» для завершення внутрішніх перетворень в Україні, спрямованих на побудову прозахідної ринкової демократії.

Та, не зважаючи на американську підтримку, перетворення України на успішну та стабільну ринкову демократію не відбулося, що викликало розчарування в США. Причинами цього стали низька реформаторська спроможність В. Ющенка, постійна політична нестабільність в Україні та корупція у владі, – резюмує дисертант.

У 2010–2013 рр. українсько-американські відносини пережили один із найбільш складних періодів за понад тридцятилітню історію. Ставлення адміністрації Б. Обама до відносин з Україною у цей період підпорядковувався політиці перезавантаження відносин із РФ, що передбачала зменшення інтенсивності політичного діалогу з Києвом та увагу до пострадянського простору, зняття з порядку денного питання вступу України до НАТО, за збереження співпраці. США демонстрували інертність і пасивність на українському напрямі, делегувавши такі питання, як регіональна безпека та європейська інтеграція України, європейцям, що є свідченням того, що де-факто модель патрон-клієнтелізму у відносинах Україна–США була поставлена на паузу.

Висновком четвертого розділу є те, що стримана реакція американської адміністрації Б. Обама у листопаді 2013 р., коли українська влада підписати угоду про Асоціацію з ЄС та початок масових протестів у Києві, засвідчила про її небажання заглиблюватися в урегулювання політичної кризи в Україні, мати рівновіддалену позицію від сторін конфлікту.

П'ятий розділ «Відновлення патронату в українсько-американських відносинах у постмайданний період» дослідник присвятив розкриттю сутності

українсько-американських відносинах, що розпочався після Революції Гідності, характеризуючи його як «новий етап піднесення та якісних змін». Зокрема в період гібридної агресії РФ Сполучені Штати стали головним зовнішньополітичним і безпековим союзником України, хто першими серед західних країн почала надавати їй військову та економічну допомогу.

У п'ятому розділі серед головних причин американської підтримки Пашков В.О. вказує на необхідність у стримуванні Росії від розширення агресії, зміцнення позицій США у регіоні ЦСЄ та ідеологічні міркування щодо підтримки української демократії. У цей період українсько-американських відносин актуальними стали – безпекова співпраця, політичний діалог, енергетика, підтримка реформ, підтримка демократії в Україні та боротьба з корупцією, де головними є питання безпекової співпраці та підтримки реформ.

Здобувач наголошує, що після Революції Гідності українсько-американські відносини знову повернулися до моделі патрон-клієнтелізму, коли Київ шукав американського заступництва та допомоги у протидії російській агресії, а Сполучені Штати сприяли зміцненню обороноспроможності України, її економіки та демократичного ладу.

Адміністрація Д. Трампа відтворювала модель патронату щодо України як найбільш безпечний для себе курс з огляду на внутрішньополітичну кон'юнктуру.

Щодо українсько-американських відносин у 2021 р., то вони залишалися позитивними на рівні публічної риторики. Також зовнішньо позитивно виглядала динаміка двосторонніх політичних контактів. Однак, за лаштунками спостерігалось наростання протиріч між партнерами, а відносини залишалися прохолодними. Зрештою щодо цього, як спільна заява президентів по стратегічному партнерству країн від 1 вересня 2021 року, так і оновлена Хартія стратегічного партнерства від 10 листопада 2021 року, засвідчили прагнення Вашингтону зафіксувати наявний рівень двосторонніх відносин і подати Києву, як домашнє завдання, перелік реформ із акцентом на боротьбу

з корупцією. Це і є остаточним авторським підсумком п'ятого розділу дисертаційної праці.

І, нарешті, у шостому розділі «Російсько-українська війна як випробування моделі патронату у відносинах Україна та США» здобувач пропонує концепцію патрон-клієнтелізму використовувати в якості аналітичної рамки для дослідження двосторонніх асиметричних відносин між країнами, представляючи сам міждержавний патрон-клієнтелізм як окремий вид асиметричних відносин, де дві держави з різними можливостями та геополітичним статусом співпрацюють задля вирішення спільних проблем і реалізації спільних інтересів. Така дослідницька позиція відзначається оригінальністю і заслуговує на увагу.

Здобувач практично перевіряє патрон-клієнтелістську модель, використовуючи її в якості інструменту для системної демонстрації динаміки розвитку українсько-американських відносин, окреслення їхніх основних ознак у різні періоди в межах 1991–2024 рр.

Стратегія адміністрації Дж. Байдена щодо російсько-української війни визначається як не чітка і не послідовна – на ранніх етапах війни Вашингтон виглядав стратегічно розгубленим і значною мірою займав вичікувальну позицію. У 2022–2024 рр. Сполучені Штати намагалися діяти в рамках концепції «управління ескалацією», а основним інструментом її реалізації стало регулювання потоків військової допомоги Україні.

Головними цілями адміністрації Дж. Байдена у цій війні автор визначає збереження України як незалежної держави, недопущення поширення бойових дій за межі її території та уникнення прямого військового зіткнення між Росією та НАТО, що підпорядковувалось максимальному військовому та економічному ослабленню Росії та її міжнародній ізоляції як основній стратегічній меті. Саме це і можна вважати резюмуючим висновком шостого розділу дисертаційної праці Пашкова В.О.

Основні висновки дослідження узагальнюють зміст дисертаційної роботи, добре продумані здобувачем, мають достовірний характер і не

викликають принципових заперечень. Автор справедливо наголошує на критичному браці «комплексних праць і концептуальних розробок, які б дозволили сформулювати цілісне уявлення щодо еволюції двосторонніх відносин України та США та поглянути на цей процес під новим дослідницьким кутом (с.391).

Стиль аналізу автором проблем дослідження, який відображено в дисертації, привертає увагу потужним джерельним та фактологічним підґрунтям, органічно пов'язаним із критичним аналізом багатьох концепцій політологів-міжнародників; масштабністю авторського погляду як на еволюцію, особливості, логіку й тенденцій розвитку двосторонніх відносин України та США в умовах постбіполярного порядку, так і застосування концепції патрон-клієнтелізм як інструменту розкриття їхньої сутності. В цілому ми маємо завершену роботу, присвячену актуальній темі, яка демонструє високий науковий рівень, ерудицію та логіку автора, і розв'язує важливу наукову теоретичну та практичну проблему з тематики українсько-американських відносин, аналізі їх в дусі стратегічного партнерства, спільних цілей і цінностей.

Наукові положення дисертації достатньою мірою оприлюднені у виступах автора на багатьох міжнародних наукових конференціях та круглих столах у Києві, Харкові, Дніпрі, Миколаєві, Львові, Переяславі Рівному, Сімферополі, що показує вагомий географічний вимір апробації, а також у 29 наукових праць: 1 індивідуальна монографія; 3 наукові статті в закордонних періодичних виданнях, що індексуються в наукометричних базах даних Scopus та Web of Science; 25 наукових статей у фахових виданнях України з політичних наук, а також 12 тез доповідей на наукових конференціях і круглих столах.

Зміст основних положень дисертації корелює зі змістом автореферату.

Проте в змісті дисертації присутні ряд моментів на які, на думку опонента, дисертантові потрібно було би звернути більше уваги, та які можуть стати підґрунтям для дискусії під час захисту.

1. Основні дослідницькі завдання дисертації, що фактично є конкретизованим планом досягнення поставленої мети, потребують чіткості формулювання, за кожним із них має бути очікуваний результат, що надалі стане авторським висновком (с.30-31).

2. У пошуках теоретико-методологічного підґрунтя розкриття сутності українсько-американських відносини та інструментарію, за допомогою якого це можна зробити, дослідник приділяє надмірну увагу аналізу основних теоретичних надбань досліджуваного напрямку, концепції патрон-клієнтелізму, як аналітичній рамці дослідження двосторонніх асиметричних відносин між країнами, не вказуючи в силу яких своїх можливостей вона є найбільш придатним інструментом, поряд з іншими (с.71-96).

3. Зважаючи на те, що автор дисертаційної праці намагається надати дослідженню прикладного характеру, формулюючи для цього гіпотезу, що вимагає підтвердження чи спростування, вважаємо, що в конкретному випадку, її формулювання потребує чіткості й передбачуваності (с.31), щоб зрозуміти, що є її предметною площиною.

4. Структура дисертаційного дослідження вирізняється надмірною розлогістю – автор подає забагато розповідного тексту, роз'єднує дослідження однієї проблеми в різні розділи, хоча більш результативним було би представити різні періоди паралельно, зокрема патронату у відносинах України та США, і встановити таким чином особливості кожного (с.150-264). Що стосується висновків, загальних і, особливо тих, що резюмують виклад кожного розділу, – їх необхідно сформулювати таким чином, щоб засвідчити результати роботи (с.309-404).

5. І, нарешті, ґрунтовною видається апробація здобутків дисертаційної роботи, здійснена в монографічній роботі Пашкова В.О. Зазначене дослідження рецензували відомі фахівці в галузі політології. Зважаючи на це, варто було б опублікувати одну-дві рецензії. Можливо, вони є, але в роботі про це не зазначено.

Звичайно, вищезазначені рекомендації не можуть бути визначальними при загальному сприйнятті та високій оцінці докторської праці Пашкова В.О. Поглиблене ознайомлення зі змістом і основними положеннями, що виносяться на захист, засвідчують достатньо високий фаховий потенціал її виконавця, що дає підстави для однозначно позитивної оцінки. Дисертація «Еволюція двосторонніх відносин Україна та США в умовах постбіполярного міжнародного порядку» є оригінальним дослідженням, спрямованим на вдосконалення існуючих підходів представлення еволюції українсько-американських відносин у постбіполярний період.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим нормативним вимогам щодо присудження наукових ступенів. На підставі вищезазначеного, вважаю, що дисертаційна праця Пашкова Віктора Олександровича «Еволюція двосторонніх відносин Україна та США в умовах постбіполярного міжнародного порядку» відповідає вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженим Постановою Кабінета Міністрів України від 17 листопада 2021 р. №1197(зі змінами, внесеними Постановою Кабінета Міністрів України №502 від 19 травня 2023 р.), а її автор, Віктор Олександрович Пашков, присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку.

Опонент:

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних відносин
та стратегічних студій

Факультету права та міжнародних відносин

Національного університету

«Київський авіаційний інститут»

Ніна РЖЕВСЬКА

